

Robert Łyczek

Realizm w filozofii nauki Pierre'a Duhema

Krzysztof Szlachcic, *Filozofia nauk empirycznych Pierre'a Duhema*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011.

W 2011 roku nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego ukazała się książka Krzysztofa Szlachcica pt. *Filozofia nauk empirycznych Pierre'a Duhema*. Poszerzyła ona niewielką liczbę polskich prac poświęconych francuskiemu konwencjonalizmowi.

W monografii Szlachcica można wyróżnić cztery główne części. W pierwszej autor opisuje koleje życia Duhema i jego postawę religijną. Jest to doskonały przykład analizy nauki w jej aspekcie podmiotowym. Dzięki informacjom przedstawionym przez Szlachcica możemy docenić wagę tych elementów psychologicznych i socjologicznych, które mają istotny wpływ na kształt i rozwój nauki. Pierwsza część, do której zaliczam rozdziały 3 i 4 (rozdziały 1 i 2 można potraktować jako szerokie wprowadzenie), poświęcona została dwóm kontekstom filozoficzno-metodologicznej refleksji Duhema. Kontekst socjologiczny jest określony przez życie i badania naukowe autora *La théorie physique*. Natomiast drugi z kontekstów to przekonania religijne i filozoficzne, mające decydujący wpływ na kształt refleksji metodologicznej i epistemologicznej Duhema.

W drugiej części pracy, na którą składają się rozdziały 5–10, autor skupia się na metodologicznej interpretacji dzieła francuskiego konwencjonalisty, starając się przy tym dokonać rekonstrukcji jego metodologii nauki. W części trzeciej, obejmującej rozdziały 10–11, Szlachcic zajmuje stanowisko interpretatora filozofii nauki Duhema i argumentuje na rzecz rozstrzygnięcia realistycznego. Autor monografii udziela tu odpowiedzi na pytanie postawione we wstępie: jak w kontekście sporu realizmu z antyrealizmem przy ocenie statusu epistemicznego teorii powinniśmy interpreto-

wać rozwiązanie tego sporu przedstawione w pismach Duhema? Część czwartą monografii stanowią przekłady materiałów źródłowych. Znajdziemy tu m.in. tłumaczenie fragmentów dzieła *La théorie physique. Son objet — sa structure* (Duhem 1914), a także artykułu *Kilka refleksji na temat fizyki eksperymentalnej* z roku 1894. Tłumaczenia zamieszczone w tej części dokonane zostały przez Monikę Sakowską i w istotny sposób przybliżają dzieło Duhema polskiemu czytelnikowi.

INTERPRETACJA FILOZOFII I NAUKI DUHEMA W KONTEKŚCIE SOCJOLOGICZNYM I PODMIOTOWYM

W zamyśle autora część pierwsza pracy ma stanowić wprowadzenie do dalszych rozważań zawierających rekonstrukcję i argumentację filozoficzną. Rozważania te z kolei pozwalają uzasadnić główną tezę tej pracy, zgodnie z którą właściwy obraz filozofii nauki Duhema to ten, który umieszcza jego filozofię w obrębie koncepcji realistycznych, a nie instrumentalistycznych (Szlachcic 2011: 9–16, 176–179).

Analiza tych czynników biograficznych, socjologicznych i „operatorów podmiotowych”, które miały znaczący wpływ na rozważania metodologiczne i filozoficzne oraz na charakter samej nauki (zarówno rozumianej jako wytwór, jak i jako instytucja), jest szczególnie istotna dla zrozumienia i rekonstrukcji procesu poznania naukowego. Niewykluczone, że ten wątek monografii Szlachcica może stanowić punkt wyjścia do dalszych badań, w których przez rekonstrukcję historyczno-psychologiczną pracy i życia naukowców można będzie ocenić, jak często na ostateczną postać nauki mają wpływ uwarunkowania dalekie od przedmiotowych i obiektywnie naukowych czynników. Analiza taka ma dwie zalety. Po pierwsze wskazuje na faktyczne konteksty poznania naukowego i ich kształtującą moc, a po drugie przemawia za pewnym typem antyobiektywizmu socjologicznego, zgodnie z którym w nauce decydującą rolę odgrywają często czynniki o charakterze psychologicznym i środowiskowym.

Przykładem oddziaływania takich czynników może być np. fakt, że tak znaczący naukowiec jak Duhem nie obronił doktoratu z zupełnie błahego powodu. Jak pisze Szlachcic, stało się tak z uwagi „na splot pozanaukowych okoliczności”, a właściwie ze względu na osobistą niechęć czy zazdrość Lippmanna: „Jedną z przyczyn niechęci wykładającego termodynamikę Lippmanna do Duhema była zarysowująca się wcześniej w tej dziedzinie przewaga intelektualna młodego badacza nad starym profesorem” (Szlachcic 2011: 44–45, przyp. 92).

Sam autor monografii stwierdza jednak, że „do właściwego rozpoznania i oceny wartości teoretycznej propozycji Duhema jako filozofa i metodologa nauki nie jest niezbędna znajomość jego biografii, w tym dokonanych przezeń wyborów światopoglądowych czy specyfiki środowiska, w którym się kształtował” (Szlachcic 2011: 40). Możemy powiedzieć, że do analizy tekstu nie jest konieczna wiedza o kontekście jego powstania, jeśli chcemy jednak „zrozumieć” nieco głębiej sam proces powstawa-

nia nauki, metodologii czy filozofii, taka szersza perspektywa wydaje się niezbędna. Im rozleglejszy ów horyzont poznawczy, tym głębsze i doskonalsze staje się nasze rozumienie. Tezę tę można sformułować inaczej: analiza logiczna tekstu nie wymaga wiedzy o sensach wyrażen ujmowanych na płaszczyźnie pragmatycznej, a jedynie rekonstrukcji znaczenia z poziomu semantyki; zrozumienie jednak, np. w ujęciu właściwym hermeneutyce, wymaga zbadania znacznie szerszego kontekstu.

Wielu interpretatorów myśli Duhema skłonnych jest określać jego filozofię jako filozofię katolika czy nawet konserwatywnego katolika. Szlachcic w swojej pracy wskazuje, że zaangażowanie religijne, a co za tym idzie również światopogląd, miały wpływ na kształt jego refleksji filozoficznej. Ważnym czynnikiem na poziomie pragmatycznym, wspierającym tezę pluralizmu poznawczego, jest właśnie akceptacja przekonań mających charakter religijny. Duhem stara się wskazać, że na płaszczyźnie epistemologii konflikt między religią a nauką jest pozorny. Poznanie religijne, metafizyka i nauka to trzy różne dziedziny, które bada się za pomocą odmiennych metod. Przywołuje to na myśl podobne rozstrzygnięcie, które przyjmowali zwolennicy programu „zachowania zjawisk” (np. Andreas Osiander), a więc pewnego typu instrumentalizmu agnostycznego. Zgodnie z tą metodologią w ramach nauki stosuje się kryterium „zachowania zjawisk”, czyli adekwatności empirycznej, a swoiście rozumianej prawdziwości należy szukać w obrębie poznania filozoficznego lub religijnego. Szlachcic przywołuje w tym kontekście stwierdzenie Ilkki Niiniluota, który pisze w *Critical Scientific Realism*:

Pragnienie pozostawienia miejsca dla wiary było potężnym motywem dla antyrealistycznego ujęcia nauki. Kiedy nowy system kopernikański zdawał się wstrząsać filarami doktryn Kościoła, wtedy została zaproponowana jako remedium instrumentalistyczna interpretacja teorii astronomicznych. [...] Pogląd instrumentalistyczny służył więc tu jako konserwatywna reakcja dla obrony doktryn religijnych przed postępami nauki. Przypadek Pierre'a Duhema również jasno to pokazuje. Opisał on swoje stanowisko instrumentalistyczne (tj. niezdolność dostarczenia przez nauki przyrodnicze prawdziwych wyjaśnień [*real explanations*]) jako „fizykę osoby wierzącej” (cyt. za Szlachcic 2011: 63).

Instrumentalistyczna metodologia „zachowania zjawisk” w obrębie metarefleksji naukowej i nauki szła więc w sukurs religii katolickiej, tak jak przed wiekami, gdy podobne stanowisko zajmował św. Tomasz z Akwinu. Przyjęcie tego poglądu pozwalało wbrew scjentyście zarezerwować miejsce dla poznania metafizycznego i religijnego.

INTERPRETACJA FILOZOFII DUHEMA Z PERSPEKTYWY ANALIZY FILOZOFICZNEJ

Filozofia nauki

Zasadniczym celem pracy, jak deklaruje Szlachcic, jest przedstawienie argumentacji na rzecz realistycznej interpretacji filozofii nauki Duhema. Jak twierdzi, dziś nikt nie patrzy na teksty Duhema inaczej niż przez pryzmat etykiety „instrumentalizm”. Ta zastana interpretacja jest jedynie kulturowym konstruktem czy „fantomem” przedstawianym jako filozofia nauki Duhema (Szlachcic 2011: 12–13). Szlachcic jest skłonny używać nawet terminu „prawdziwa interpretacja”, tytułując jeden z podrozdziałów pytaniem: „Czy istnieje wyróżniona (prawdziwa) interpretacja dzieła Duhema?”. Zadaniem, które wyznacza sobie autor, jest obrona interpretacji realistycznej, którą przeciwstawia upowszechnionym „falszywym obrazom” myśli twórcy *La théorie physique*.

Użycie terminów „falszywe obrazy” czy „prawdziwa interpretacja” może zdradzać aspiracje autora monografii do podania jednej trafnej interpretacji. Problem, który pojawia się w tym przypadku, jest pozorny i można go sformułować w postaci pytania: czy istnieje tylko jedno trafne odczytanie tekstu? W artykule *O Pierre’a Duhema realistycznej interpretacji nauki* (Łyczek 2009) wskazałem dwie grupy filozofów: interpretujących filozofię Duhema w duchu instrumentalizmu i realizmu. Jak pisze Gadamer, „interpretacja realizuje się w każdym praktycznym zastosowaniu” (Gadamer 2003: 11). Moim zdaniem interpretacja w duchu realizmu typu wewnętrznego (à la Putnam), plus zachowanie instrumentalizmu w węższej perspektywie, sprawdza się przy odczytywaniu prac Duhema lepiej niż jednoznaczna, nieskomplikowana interpretacja realistyczna, która nie pozwala dostrzec niuansów jego filozofii (Łyczek 2009).

Zanim jednak wskażemy na węzłowe punkty realistycznej interpretacji Szlachcica, przyjrzyjmy się dokonanej przez niego rekonstrukcji Duhemowskiego poglądu na naukę. Zdaniem autora koncepcję tę można scharakteryzować za pomocą następujących tez: (1) nauka daje się zrekonstruować jako ewoluująca historycznie struktura będąca efektem pracy zbiorowości badaczy; (2) nauka nie daje się rekonstruować jako prosta kumulacja wiedzy ani jako efekt „rewolucji teoretycznych”; (3) proces rekonstrukcji nauki i jej zrozumienia — jako złożonej historycznej struktury — nie może dokonywać się w obrębie jednej dyscypliny, ponieważ będzie skazany na niezupełność; (4) poznanie typu fizykalnego jest całością i ma charakter hipotetyczny; (5) w ramach metodologii nauk fizykalnych trzeba zaakceptować tezę o nieistnieniu eksperymentu rozstrzygającego; (6) „w trakcie konstruowania nowej teorii fizyk powinien realizować strategię »zachowania zjawisk« uchwycionych w Naturze. A więc, z pewnego punktu widzenia, postępować wedle skromnego, minimalistycznego programu badawczego, kultywowanego od starożytności przez niektórych przyrodników. Strategia ta wolna jest od ambicji »dotarcia do istoty zjawisk«”; (7) wśród po-

glądów metodologicznych należy zaakceptować ten, który głosi, że intuicja poznawcza wskazuje na istnienie złożonej struktury pod powierzchnią zjawisk obserwowalnych, która jest niepoznawalna dla umysłów ludzkich, stąd należy też pamiętać, że teorie naukowe nie podlegają kwalifikacji „prawda — fałsz”, lecz mają jedynie charakter przybliżeń; (8) kolejne teorie fizykalne w coraz dokładniejszy sposób pozwalają odzwierciedlać rzeczywistość zjawisk i ich regularności w danym aspekcie (Szlachcic 2011: 66–68).

Argumentacja na rzecz realizmu

Najistotniejsza w pracy Szlachcica jest teza, zgodnie z którą filozofia nauki Duhema to filozofia o charakterze realistycznym. Na rzecz podobnego typu interpretacji argumentowałem w (Łyczek 2009), przy czym wyraźnie rozróżniałem metodologię nauki (jako metanaukową refleksję, w ramach której respektuje się standardy racjonalności naukowej) i filozofię nauki (refleksje z szerszej perspektywy, także historycznej i psychologicznej). Moim zdaniem metodologia nauki Duhema jest z gruntu instrumentalistyczna i obowiązujące w niej kryterium uznawania oparte jest na zasadzie „zachowania zjawisk” oraz zgodności logicznej. Filozofia nauki dopuszcza zaś interpretację realistyczną ze względu na argument natury historycznej (kolejne teorie są bardziej adekwatne empirycznie) i argument natury psychologicznej (skoro teoria posiada moc przewidywczą, naturalną postawą podmiotu jest akceptacja przekonania o charakterze realistycznym; odmianą tego argumentu jest argument z wiary). W pracy Szlachcica nie odnajdujemy tego rozróżnienia: interpretuje on filozofię, a nie tylko metodologię nauki.

Wprowadzone przeze mnie rozróżnienie interpretacyjne pozwala nadal widzieć w Duhemie klasyka instrumentalizmu agnostycznego na poziomie metodologicznego programu nauki, a jednocześnie dopuszcza odczytanie realistyczne w ramach filozofii nauki. Rozróżnienie to rozładowuje napięcia związane ze zbyt szybką i jednostronną interpretacją. Pozwala pozbyć się wrażenia, że wielu wybitnych znawców filozofii Duhema popełniło kardynalny błąd w rozumieniu jego dzieła.

Interpretacja Szlachcica ciąży ku jednoznaczności, ponieważ zasadniczą tezą pracy jest stwierdzenie, że Duhemowska filozofia nauki jest wariantem realizmu. Duhem to „wyrafinowany realista”, czyli „realista historycznie dobrze poinformowany” i antyesencjalista (Szlachcic 2011: 179). Szlachcic uzasadnia swą tezę, powołując się na argumenty z klasyfikacji naturalnej, argument historyczny i argument z wiary. Ten ostatni interpretuję jako wariant argumentu psychologicznego czy argumentu z naturalnego nastawienia. Moim zdaniem żaden ze wspomnianych argumentów nie czyni z Duhema metodologa i naukowca realisty, a jedynie agnostycznego instrumentalistę niewypowiadającego się ani na temat sporu „realizm — antyrealizm”, ani innych kwestii filozoficznych. Zgodnie jednak z interpretacją Szlachcica (a także według mnie), wszystkie one mogą być racjami na rzecz słabej wersji reali-

zmu w obrębie filozofii nauki Duhema. Uważam przy tym, że istotnym krokiem jest przyjęcie rozróżnienia między metodologią a filozofią nauk fizykalnych. Warto też zauważyć, że np. argument z klasyfikacji praw teorii przemawia za instrumentalizmem, jeśli nie jest wzmocniony argumentem psychologicznym o odpowiedności między klasyfikacją praw teorii a klasyfikacją praw natury (lub czegoś podobnego). Rozważmy fragment, w którym Szlachcic cytuje *La théorie physique*:

Duhem podkreśla, że udana klasyfikacja praw zwiększa jeszcze ową wygodę w posługiwaniu się wiedzą naukową [...]. Obrazowo pisze [Duhem]: „Tak sklasyfikowana wiedza jest wygodna w użyciu i pewna. W metodologicznych szufladach leżą tuż obok siebie narzędzia mające to samo zastosowanie, ścianki szuflady dokładnie oddzielają przyrządy nie nadające się do tego samego rodzaju pracy. W efekcie ręka robotnika chwyci szybko, bez szukania po omacku, bez pomyłki niezbędne narzędzie. Dzięki teorii fizyk znajduje pewnie, nie pomijając niczego ważnego, nie wykorzystując niczego zbytecznego, prawa mogące mu służyć do rozwiązania danego problemu” (Szlachcic 2011: 181).

Jak widać, argumentacja z klasyfikacji praw jest argumentacją na rzecz instrumentalistycznej metodologii.

Celem posługiwania się teorią jest bowiem rozwiązywanie problemów, naukowiec posługuje się nią jak robotnik swoimi narzędziami, klasyfikacja zaś jest jedynie użytecznym sposobem uporządkowania owych narzędzi. Na tym poziomie Duhem to klasyczny instrumentalista; dopiero gdy staje się filozofem, skłonny jest argumentować na rzecz pewnej wersji realizmu.

BIBLIOGRAFIA

- Duhem P. (1914), *La théorie physique. Son objet — sa structure*, Paris: Chevalier et Rivière.
Gadamer H. G. (2003), *Język i rozumienie*, Warszawa: Aletheia.
Łyczek R. (2009), *O Pierre'a Duhema realistycznej interpretacji nauki*, „Filozofia Nauki” 17(1): 69–84.
Niiniluoto I. (1999), *Critical Scientific Realism*, Oxford: Oxford University Press.
Szlachcic K. (2011), *Filozofia nauk empirycznych Pierre'a Duhema*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.